

Ryto

LEIDŽIA LTSR NACIONALINIO PARKO DIREKCIJA

Leidžiamas nuo 1924 m.

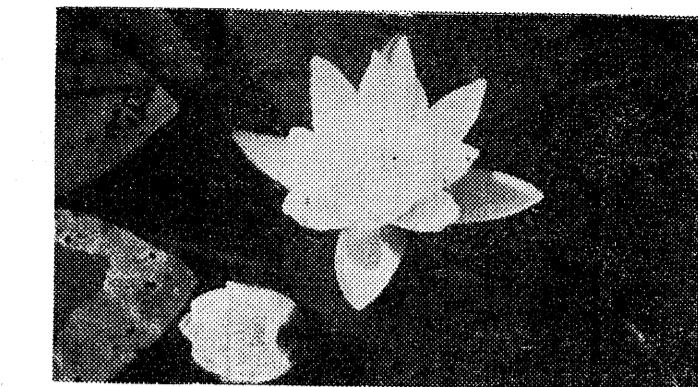
1989 m. sausio—vasario mėn.

«Ryto» mokykla

Nedaugelis Nacionaliniame parke gyvenančių, o dar mažiau jį aplankančių žmonių žino, kad namą, kuriame dabar veikia Palūšės pradinė mokykla, pastatė „Ryto“ lietuvių švietimo draudija.

Palūšės mokyklos istorija susijusi su kova už lietuviybę ponų Lenkijos okupuojamame Vilniaus krašte. Lietuviška mokykla Palūšėje išsteigta dar pirmojo pasaulinio karo metu Justino Dieninio nausose. Pradžioje joje dirbo mokytoja P. Valckaitė, paskui Rožėja Viškelytė, Sofija Stakauskienė ir visų ilgiausiai — Justinas Grybauskas. 1927 m. okupacijė valdžia išteigė lenkišką mokyklą Bilkio namuose, bet ji stovėjo pustuštė, o i lietuvišką susirinkdavo iki 70 vaikų. 1937 m. „Ryto“ draugijos Svenčionės skyrius savo lėšomis pastatė Palūšėje namą lietuviškai mokykla. Vietoje statybai vadovavo kunigas Prunskis ir mokytojas Grybauskas, darbu talkino Palūšės apylinkės žmonės. Vis stiprėjant lenkinimo akcijai mokykla buvo kelis kartus vaikoma: 1921 m., 1926 m. ir t. t. Nuo 1931 m. valdžia imai nebetvirtinti „Ryto“ pristatomų mokytojų ir netrukus visai uždarė Palūšės mokykla. Paskutinė joje mokytojavo M. Malinauskaitė.

Tuomet mokyklos vietoje išteigiamā „Ryto“ skaitykla. Skaityklos vedėjuo tikrumoje ir slaptu mokytoju tapo šiame name apsigyvenęs vargonininkas Antanas Burėnas. Mirus Pilsudskiui ir valdžios priekyje stojuo Smilgaly-Rydzui, visu nelenkisku tauybių engimas Lenkijoje tapo beatovališkas. Tuomet skaitykla okupaciniu valdžios paliepimu buvo uždaryta. Spintą išsivežė svenčioniškiai į Švenčionės „Ryto“ centrą, knygos išsilbarstė pas

žmones. Patalpas perėmė „Katalikų veikimas“, ir šioks toks lietuviškas katalikų židinys vis teberuseno.

Pagaliau 1939 m. vasarą mokytojas Galatalis („išverstarankovis“ nuo Adutiškio) su Palūšėje atostogaujančiu lenkų skautu pagalba naktį Jéga išsiveržė i buvusios mokyklos patalpas ir sugabeno čion lenkiškos mokyklos suolus bei mokymo priemones. Jiems besiveržiant vienmarškinis vargonininkas iššoko pro langą ir pakėlė triukšmą: „Vagys, vagys!“ Subėgo žydai ir kiti kaimynai, kaip mokédami gėdinė karinquoisius lenkystės apaštalus, apkulė mokytoją Galatalį, bet tie nieko nebojo.

Jų pergalės džiaugsmas buvo trumpas. Su mokslo metų pradžia kilo vokiečių — lenkų karas. Vos tik lenkiškajai valdžialdingus, žmonės vėl parsivietė minėtajai mokytojai Grybauskai, o Galataliui teko nešdintis.

Namas, kuriame dabar veikia Palūšės pradinė mokykla, — beine vienintelis iki šių dienų save švietėjiškai paskirti išlaikės „Ryto“ draugijos lėšomis pastatas. Mokykloje būtina surinkti medžiagą apie jos „Ryto“ draugijos ir Palūšės gyvenvietės istoriją, o patį pastata itelinti kaip istorijos paminklą. Garbinga Palūšės mokyklos istorija turi žinoti kiekvienas ja baigęs moksleivis. Turime būti tikri, kad „Ryto“ draugijos statyta mokykla bus saugoma, ir tiek jos pastatas, tiek ir istorija taps neatsiejama Nacionalinio parko kultūros vertibių dalimi.

P. S. Duomenys apie Palūšės mokyklos istoriją paimiti iš kuno Vaciavo Aliulio istorinio pobūdžio rašinio „Palūšės bažnyčia ir parapija“, 1954 m. ir knygos „Lietuvos mokyklos Vilniaus krašte“, Vilnius, 1934 m.

Artingas GORODECKIS

likos liaudies ūkiui dėl aplinkos užterštumo padidėja 3–5 procentais.

● Turint galvoje, kad skaičiavimo metodikos nepilnos — realūs gamtosaugos neefektivumo ekonominiu nuostoliai yra didesni nei dabar apskaičiuojami.

● Iki šiol gamtosaugai lėšos buvo skiriamos iš vadinamojo „likuolio“. Toliau jos buvo skirtinos pagal ūkių šakas, po to konkrečiuojamos vietose.

Įdomu žinoti

● Lietuvos TSR XI penktmečiye gamtosaugai buvo skiriamai maždaug 240 mln. rublių per metus — 1984 m. Respublikos liaudies ūkių dėl aplinkos užterštumo patyrė ekologinius nuostolius už 320 mln. rublius.

● Mokslinkai teigia, kad gamtosaugai reikia skirti daugiau lėšų, nei žalos atneša gamtos teršimas.

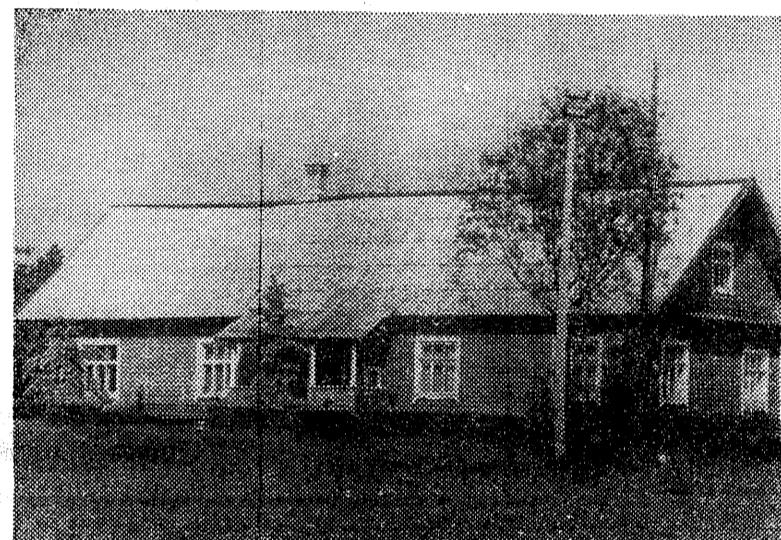
● Kasmet nuostoliai Respub-

Gražiausia sodyba

Jau antrį metą Nacionaliniame parke organizuojamas konkursas gražiausiai ir tvarkiausiai sodybai išaiškinti. Deja, tokų sodybų parke gali suskaičiuoti tik ant pirštų. O norėtusi, kad jų būtų žymiai daugiau. Juk Nacionalinis parkas — tai tokia teritorija, kurioje turime pavyzdingai ekologiškai švarai ūkininkauti, saugoti gamtą, joje esančias gamtinės ir kultūrines vertvibes, puoselėti nacionalines tradicijas, kartu kurti gamtoje grožį. Aš manau, kad vargu ar atsiras žmogus, kuris pasakys, kad prie individualaus ar daugiabučio namo nereikia medžio, nereikia gėlės ar pagaliau žalias vejos. O tai padaryti nėra sunku. Reikia tik noro ir meilės gamtam. Todėl norėtusi, kad prie kiekvienos parko sodybos sužiliotų mūsų nacionalinė rūta ar visu nuo seno megiamas jurginės, pinavijas, kad prie kiekvienos sodybos būtų švaru ir tvarkinga.

Siais metais gražiausiomis tvarkingiausiomis Nacionalinio parko sodybomis pripažintos Kaltanėnų apylinkėje, Kaltanėnuose — A. Vaitkūnienės, Linkmenų apylinkėje, Vaizduškių kaime — V. Vasiliausko, Ignalinos apylinkėje, Strigailiškio kaime — M. Rukšeno.

Pe šių sodybų, yra dar ir daugiau gražių ir tvarkingu,

kaip B. Gaižučio (Giniūčių km.), Z. Gursko (Strigailiškio km.) ir kt. Visų nesuminėti. Bet svarbiausia, kad mūsų lietuvis moka kurti grožį. Pavažinėjus po parko kaimus, rasī prie sodybų parodintus medžius, krūmus ar gėles. Bet kaip pasodinti, kad ta sodyba būtų graži, tvarkinga, patraukli svečio aikiai. Čia ir stojojama skonio gėlynų išdėstyti, namo apželdinimui. Tiesa, išradangi šeimininkai pasodina tik keletą medelių ir viena kita gėlę į žalią veja. O ji labai tinka prie kiekvieno namo. Negadina vaizdo ir introdukuotos medžių ir krūmu rūšys. Tik viska reikia sodinti su saiku. Pavyzdžiu, V. Vasiliausko ar A. Vaitkūnienės sodybose rsime viena ar kita baltaja eglę, kazokinį kadagi, trilapę pteliją ar puski-

parisi, šalia gražiai išikompaniuojanti Jonapapartij, Z. Gursko sodyboje — augantį beržą ir šalia rožių krūmelį ar paprastą kadagi. Ir viskas žaliam vejos fone. Tieki nedaug ir taip gražul!

Tvarka ir grožiu daugiau turėtų rūpintis parke ištaigą, organizacijų, ūkių, apylinkių vydomų komitetų šeimininkai. Tai jie turėtų būti pavyzdžiu mūsų kaimo žmogui. Deja, kol kas vyksta atvirkštai. Todėl pratiskime visi šias tradicijas. Būkime savo krašto, gamtos mylėtojais, grožio kūrėjais, gėlio puoselėtojais.

Janina ČEPONIENĖ
Ričardo Valckaus nuotraukoje: V. Vasiliausko sodyba.

PADAVIMAI. SAKMĖS. PASAKOJIMAI

Palūšiečiai apie 1863 m. sukilių

* Senieji Palūšės gyventojai (Justas Dieninis) dar atminė savo tėvų pasakojimus, kad Sekminiu vigilioje vieškeliu Kaltanėnų kryptimi pražygiaiave sukilėliai, ginkluoti šakėmis ir panasiu ūkiniais ginklais. Sekminiu dieną per pačią sumą užplūdė Palūšės kazokai, kurie per tvoras, per daržus, klausinėdamis „miatežnikų“, nuskridę į pietus.

Sukilėlius jie užklupę miške už

Kaltanėnų, ten ir įvyko kautynės. Nuo artilerijos sviedinių, sako, užsideges miškas.

* Agota Dieninienė iš Palūšės, 1937 m. mirusi, turėdama apie 100 metų amžiaus, pasakojo, kad tuometinis Linkmenų klebonas rėmės sukilėlius. Ji pas tą kleboną tarnavusi ir drauge su kitomis mergaitėmis pridžiovinus maišus duonos džiūvėsi su sukilėliais. Prieš prasidedant

sukilimui, pas kleboną lankydavosi, su juo tardavęsi kažkokie ponai, o jis pats kalbėdavęs tarėmis: „Bus vėl Lietuva, atstatysime Lietuvą!“ Po sukilio numalšinimo klebonas nenukentėjės galbūt todėl, kad ginkluotuose veiksmuose nebuvo dalyvavęs.

* Senojo Pašakarvio Paukščienė, 1921 m. mirusi 85 metų amžiaus, pasakojo, su kitomis moterimis tvarsciusi sužeistus sukilėlius, skustos drobės pūkeliai žaizdas pabarstydamos.

Pasakojimus 1954 m. užraše kunigas Vaciavas Aliulis iš dabar jau mirusio Justino Dieninio (gim. 1885 m., gyv. Palūšėje).

Aukštaitijos takais

Tėsiame sausio mėnesio „Nuo Ledakalnio“ leidinyje pradėta pasakojimą apie Minčios ir Ažvinčių girią.

Pasakojimas apie Minčiagirę

Iš girių raistų, nepaslankiai vinguriuodamas, létai plukdo savo vandenį nedidelis Minčios upelis. Žmonės senokai jį pažabojo, pastatydami Minčios kalme užtvanką vandens malūnui. Prašiveržusi pro užtvankos pralaidas ir išlenkdaama švelnias kilpas, Minčia teka pro sodrius lankas tolyn, kol patenka į Utenu ežero glėbi. Minčios upelio vanduo raso tyrum, dugnas nuklotas gležnu vandens žoliu patalu, pavairstas atavarų ir sekliumelių, aukšti seni gluosnai ir žilvičiai žemai lenkia galvas, teikia paunksmę karštoms vasaros dienomis. Abipus upelio plyti vešlios lankos, kai kur dar gerokai pašlapusios, o paežerėje užsibaigiančios liumpinčiu liūnų.

Minčia — svarbiausia šio krašto paviršinio vandens gysla. Tai savotiška upė — prataka, jungianti net devynis ežerus, pradedant Utenu ir bai-giant Asalnais. Atskirose vietose — tarpuezeriuose — Minčia vadinama kitais vardais: tarp Utenu ir Utenyščio — Būka, iki Asėko — Srove, tarp Asėko ir Linkmenio — Aseka. Tik savo aukštupyje ji Minčia vadinama.

Minčia prasideda prie Baltabiržės, raište, maždaug 10 kilometrų į pietvakarius nuo Salako. Nuo ištakų iki pirmo polisio Utenu ežere Minčia teka daugiau kaip 10 kilometrų. Tačiau

Didžiosios Minčios, jeigu galiama taip pasakyti, ilgis viršija 35 kilometrus, o jos žiotys, kaip nustatė hidrologai, atsiveria į Lušio ežerą, už 6 kilometrų į vakarus nuo Ignalinos. Sunku nuspresti ką — Švoginą ar Didžiąjį Minčią — reikėtų laikytis pagrindiniu Žeimenos upės ištaku.

Gražuolė Būka prasideda vakinėje Utenyščio ežero įlankoje. Iš pradžių per gerą puskiometrų tiesiog sunku susivokti, kur čia ežeras, o kur upė: iesi tarp švendrių ir nendrių brūzgynų, vandens lelijomis nuklotų vandens paviršiumi. Toliau abipus upės šienaujamos lankos, o čia pat pakrantėse palinkę seni gluosnai, juodalksniai, beržai. Upelio dugnas žvirgždingas, vietomis maurų priželęs. Būka vinguodama teka neplačia vaga, kuri tik vienut kūtr pasiekia 25 metrų plotį. Esama pavienių duburių, kur, kaip sakoma, vandens „virš galvos“. Būkoje gausu žuvies, ypač vadinamųjų karolių. Daug čia ešerių, nemaža ir lydeku.

Daugiau kaip septynis kilometrus gena Būka savo vandenį, kol pasiekia Baluošo ežerą, išledama jam per sekundę vidutiniškai apie vieną kubinį metrą vandens.

Netenka gincytis: Būka — vienas įdomiausiu žmogaus nesužalotų girių upelių. Kadai-

Būka buvusi vandeningesnė, mažiau užželusi. Ja būdavo plukdomi siellai. Seniai pasroviui nuplaukė paskutinė sielių vora, nutilo sielininkų šūksmai ir stūmų girgždėjimas. Ramu dabar Būkoje, ir tegul niekas nedrumščia jos ramybės.

Minčiagirė seniai gyvenama. Apie tai iliudija didžiulis kapinynas. Šimtai pilkapių, supiltų tarp Palčių ir Minčios kaimų. Tuno jie dabar miške, švedkaipliai arba pranežukapiais vadiniami. O tai daug senesni, IX — XII amžiuje, o gal ir anksčiau mūsų protėvių supilti kapai. Berods, jie mūsų archeologų dar mažai tyrinėti. „Aukso ieškotojai“ yra ne viena pilkapių išknaisioje, sudergė. Galimas dalykas, tai paauglių darbas, tačiau su tuo reikia griežčiau kovoti. Išmokinė gerbti savo protėvių kapus.

Šio krašto žmonės visada gyveno artimoje bičiulystėje su girią. Girią juos matino ir šildė, o užėjus negandai, slėpė nuo priešų. Tik vėliau, žmonėms susibūrus į kaimus, čia vienur, čia kitur miško sklypus iškirtus arba išdeginus, giroje radosi laukymą, dirbamų laukų.

Nederlinga daugiausia Minčiagirės žemelė — smėlinga su žvyru. Dėl to ir duonos dažnai, būdavo, pristaiga. Ne kartą badmetis žmones su ubago lazda po plačias apylinkes išgindavo. Minčiagirės tankumynai kadaise slėpė sukilielius būrius. Dar ir dabar senesni žmonės mena, kad girių dauboje, Meškine vadinamoje, 1863 m. sukilielius buvo susirėmę su caro kariuomenė. Greičiausiai čia bus susikovės K. Maleckio būrys.

Vytautas GUDELIS

nepasirodys Ažvinčių ar Minčios giriose. Pavieniai apuokai gali užklysti iš kitų miškų masyvų.

Kokias mintis galėtume išdėmoti šia proga? Didžiojo apuoko gyvenamają aplinką sunaikino žmogus. Tokia būtybė apibendrinta, bet galutinė išvada. Dabar, kada „šauktai po pietų“, gallima tik išsivaizduoti, kaip procesai vyko. Apie 1950 — 1960 metus dar galėjo perėti 3—4 tūkstančių poros. Veisimosi sekė, manau, buvo prasta, nes apuokai neatgaminė savęs ir todėl vietinė populiacija nebebuvo stabili. Priežastis — vis labiau didėjantis žmonių ir technikos buvimas miške. Itaką turėjo, žinoma, plėšrūnai, šernai, briedžiai, nes apuokų lizdai būna ant žemės. Vėliau beliko tik viena paukščių pora, kuriai išsaugoti palikuonis buvo dar sunkiau. Be to, pradėjo reikštis genetinės kliūties ir apuokų veisimasis turėjo sustoti. Gal dėl ligos, gal dėl senatvės 1977 metais krito paskutinė apuoko patelė, kurios palaikus ir rado studentai biologai. Likę vienos patinėlis pavasariais šūkaudavo tuoktuviniu ir įprastiniu balsais, kurios girdėdavau ir kurio plunksnos rankiodavau tose vietose. Pradedant 1984 metais, visi apuokos buvimo požymiai dinga.

Dabar žinoma tik viena apuokų veisimosi (ir apskritai egzistavimo) vieta Lietuvoje — tai zona šalia Cepkelių rezervato. Jo darbuotojas E. Drobėlis, renkantis apie apuokus žinias, sako, kad ir ten apuokų veisimosi sekė labai žema. Užtenka tik vieną kartą perinti apuoką išvyti iš lizdo — ir jis palieka užperėtus kiaušinius. Nacionaliniame parke, Kazitiškio girininkijos 38 kvartale, per 5 metus vyko net du kirtimai t. y. laikotarpiai, kai apuokai ten dar gyveno. Dabar apuokams Nacionaliniame

Birutė SRIOGLYTĖ — VAITKIENĖ

PALŪŠĖJ

Kodėl gi jūs, kopos, pabėgot nuo jūros?
Išgaudino audros?
Išgaudino vėjai?
Ar gera čia jums, prie šio ežero gėlo,
kur bangos mažesnės ir vėjas ne tokis?

O galgi, kai miegat,
sapnuojasi šormai,
aptaškė jums veidą
sūrokis purslais?
Jei ne, — kam iškėlėt į
debesi baltą
šią puši išlakia
kaip ilgesi savo?

ŽUVIS

Aš — žuvis.
Zodiako ratu plaukia dienos
pro paversmes ir lieknus, užmirštu valvorynu ūksmę.
Ringlių ringės padangėj, kol vakarais padvelks viršum ražienų
ir pritvinkusios révos, ledonešiams gaudžiant pratrūks.

Iš Būkos, Palaukinio ir Tauragno ežero almai
mano, prosenų upė — vési Žeimena.
Pirma pradė ramybę. Siekštai nugrimzdė į gelmę.
Slenksčiai, sietuvos juodosios, — kam išleidot mane?

Šeista Baltijos šormai, nuo suomių atlėkė,

Kaip toli tavo vandenys, Žeimena, Žeimenėlė...

Toj sūrioj smiltį — kiek išklydusi miega...

Gal kiek tavo dugne akmenėlių...

Rima RIMSELIENĖ

Nenutilkit, vėjai

Pasislėpsi
Už balto pūgos...
Niekas, niekas
Kėlio nežinos...
Visą naktį
Vejas įkyrus
Mano pėdsakų
Baltų ieškos...
Pasislėpsi
Snaigų debesys,
Ach, kokia tu
Nuostabi esi,
Mano žemės

Pasaka balta,
Man vienai,
Tik man vienai
Skirta...
Nenutilkit,
Vėjai, lig aušros,
Neškit baltą
Nuometą pūgos...
Ant aukščiausio
Snaigų debesys,
Ach, kokia tu
Nuostabi esi,
Ji gražiausia
Giesmę pagiedos...

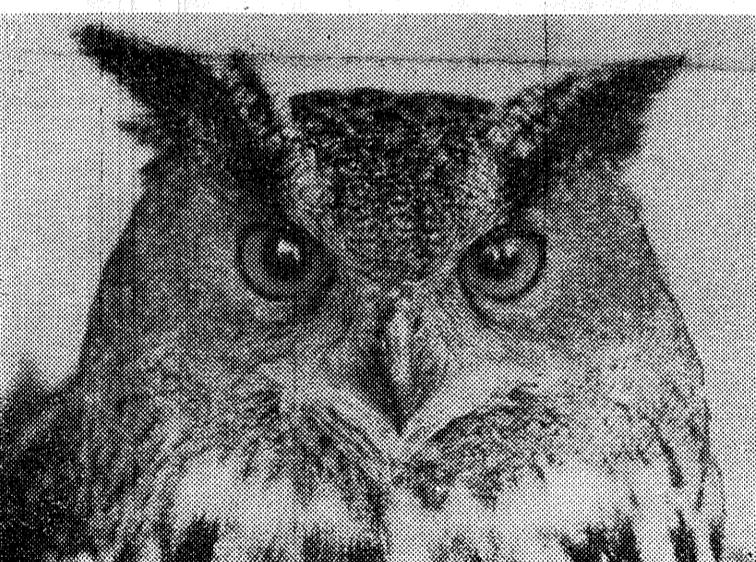
parke gyventi sąlygų jau nebéra. Miško kirtimų mastas nemažėja. Slankioja šernų bandos, kuriuos iškniša ištisus samanų plotus. Nuo pavasario iki rudens miškuose daug mašinų ir žmonių triukšmo. Didysis apuokas — stambus, nerangus ir lėtas paukštis. Ne jam prisitaikyti prie darbarinio miško, nebeteikiančio baugiemis gyvū-

nams. Tokia tad liūdina didžiųjų apuokų istorija Nacionaliniame parke.

Bronius ŠABLEVICIUS

Jaunesnysis mokslinis bendradarbis

Nuotraukose: didysis apuokas;
L. Kulbačiausko skulptūra „Pasakutinis Ažvinčių girių apuokas“.

APUOKO VALANDA

1978 metais VVU studentai biologai raše „Mūsų gamtoje“ (Nr. 10) radę didžiojo apuoko liekanas Nacionalinio parko Kazitiškio girininkijoje. Jie manė, kad tai galėjo būti paskutinysis apuokas Ažvinčių girių. Seikančių metų pavasarį pradėjau apuokų ieškojimo žygį, kuris užsištės 5 metus. Ka ir bekalbėli — didysis apuokas yra ne šiaip sau i paukšteli, o tikras gamtos paminklas. Jo buvimas ar išnykimasis pasako apie gamtinės aplinkos natūralumą. Literatūroje nurodoma, kad anksčiau Ažvinčių giroje apuokai nebuvu retenybėmis. Aš užtikau tik vie-nintelį, patį paskutinį didžiųjų apuoką. Tokia išvada kilo, apibendrinus stebėjimų duomenis. Nei paties apuoko, nei jo lizdo neradau. Buvo tik tokie faktiniai įrodymai: apuokos balsai, jo plunksnos ir mitybos liekanos. Balsų klausiaus 1982.IV.7. ir 17 naktimis prie Baltelės ežero ir 1983.IV.4. — prie Utenu ežero. Trys vieno patinėlio konkertai per daugybę naktinių bu-

dėjimų miškuose — tai ir visas pasiklausumas. Žinoma, jis išbūdavo kasmet, ieškodamas poros. Rinkti apuokos iškritusias plunksnas yra nesurinkti. Beveik visos jos rastos apuokos gyvenamajė vietovėje. Maitinimosi požymiai — tai maisto liekanos. Jis attraja nesuvirkintą balastą, kailus, kailio plaukus, plunksnas. Atrytuose gumulėliuose radau anties, kiaunės, kiškių, ežio, pelinių graužikų liekanų. Visi šie požymiai rodė esant tik vieną paukštį. 1982.V.18 dieną Utento ežero krante aptikau ką tik išvikių tragediją: apuokas čia sudraskė perėjusį juodąjį peslį. Po lizdu gulėjo nuplėstę abu peslio sparnai. „Miško detektvy“ padėjo iminti išspūdingos apuokos plunksnos — abi po 44 cm ilgio...

Štai ir visos žinios iš dar šiam amžiuije buvusios normalios vietinės apuokos populiacijos. Jau keletas metų, kai nebeaptinku net menkų jų egzistavimo pėdsakų. Žinoma, tai nereiškia, kad šie paukščiai jau niekada

234759, Ignalinos r., Palūšės p., Lietuvos nacionalinio parko direkcija. Redaktoriai: Aringas Gorodeckis ir Bronius Šablevicius. Tel.: 45940. Spaudai parengė A. Gorodeckis, spausdinio Utenos spaustuvės Ignalinos filialas, 1989. Tiražas 100 egz. Užsak. Nr. 69.